

**ATILA SABO, *POSTTONALNI KONTEKST I NARATIVNA
FUNKCIJA HARMONSKOG JEZIKA – ŠOSTAKOVIČ,
HINDEMIT, BARTOK***

Beograd: Univerzitet umetnosti, Fakultet muzičke umetnosti, 2023.
ISBN 978-86-81340-58-5

Ivana Vuksanović

Univerzitet umetnosti u Beogradu
Fakultet muzičke umetnosti
vuksanovici@fmu.bg.ac.rs

Primljeno / Received 15. 11. 2023.
Prihvaćeno / Accepted 30. 11. 2023.

Knjiga Atila Saba *Posttonalni kontekst i narativna funkcija harmonskog jezika – Šostakovič, Hindemit, Bartok* je delimično izmenjena verzija doktorske disertacije odbranjene na Fakultetu muzičke umetnosti u Beogradu.¹ Originalnim, teorijski fundiranim i metodološki dosledno sprovedenim pristupom autor nudi ne samo sistematizaciju modaliteta organizacije tonske vertikale u domenu između tonalnosti i atonalnosti, dakle u onom prostoru koji do sada u muzičkoj teoriji nije bio sistematično objašnjen (iako postoje brojne studije koje razmatraju individualni harmonski jezik različitih kompozitora posttonalne muzike), već nudi i analitički instrumentarijum koji omogućava da se „modaliteti harmonskog jezika objasne njihovom narativnom funkcijom i da se narativna konfiguracija osvetli harmonskim procesima“ (str. 13).

Knjiga je štampana latiničnim pismom i ukupnog je obima od 303 stranice koje uključuju i 98 primera.² Glavni deo teksta sadrži: *Uvod, Prvi deo* (1. *Fenomeni tonalitet, tonalnost i atonalnost u muzičkoj teoriji*; 2. *Muzički prostor*; 3. *Analitička razmatranja spacijalnih kategorija*), *Drugi deo* (4. *Posttonalni kontekst i narativnost*; 5. *Mogućnosti sagledavanja narativnog toka*; 6. *Semiotički odnosi između novih spacijalnosti i njihove narativne implikacije*; 7. *Analitička razmatranja narativnih formacija*) i *Zaključak*. Tekst prate *Indeks oznaka, Indeks primera, Bibliografija* (136 jedinica), kao i *Rezime/Summary*, na srpskom i engleskom jeziku.

Dr Atila Sabo u *Uvodu* (str. 11–13) iznosi polaznu hipotezu o formiranju novih vidova ispoljavanja harmonskog sadržaja u muzici XX veka koji se mogu narativno

¹ Disertacija je odbranjena 30. 09. 2018. godine na Fakultetu muzičke umetnosti u Beogradu pred Komisijom u sastavu: dr Ana Stefanović, redovni profesor FMU (mentor); dr Mirjana Veselinović-Hofman, redovni profesor FMU u penziji; dr Tijana Popović-Mladenović, redovni profesor FMU; dr Marija Masnikosa, vanredni profesor FMU; dr Ivana Vuksanović, docent FMU.

² Pod „primerima“ se u knjizi podrazumevaju notni primeri, tabele, šematski prikazi i grafikoni.

funkcionalizovati. Kao uzorak za ispitivanje ove hipoteze autor je izabrao korpus primera „apsolutne muzike“, odnosno simfonijskih i kamernih dela Šostakoviča, Hindemita (Paul Hindemith) i Bartoka (Bela Bartok). Iako poseduju različit umetnički izraz, ovim autorima je zajedničko to što uspostavljaju „odnose razlike i srodnosti prema nasleđenom jezičkom sistemu“ (str. 11). Predmet istraživanja u knjizi je prostor između tonalnosti i atonalnosti i autor najavljuje novi teorijsko-analički pristup koji polazi od druge važne hipoteze u studiji, a to je da se tonalitet može tumačiti kao muzički prostor. Sabo iz toga, posledično, izvodi novu hipotezu da u posmatranom korpusu kompozicija dolazi do formiranja novih vidova specijalnosti koji su faktor generisanja značenja i obrazovanja specifičnih narativnih konfiguracija.

U prvom poglavlju, *Fenomeni tonalitet, tonalnost i atonalnost u muzičkoj teoriji* (str. 17–54), dat je istorijski pregled fenomena koji su ključni za razumevanje harmonskog jezika postotnalog konteksta, počevši od upotrebe termina „lestvica“ i „sistem“ u antičkoj, srednjovekovnoj i renesansnoj teoriji do njihovih relacija sa tonalitetom shvaćenim kao specifičnim sistemom u teorijskim napisima Žan-Filipa Ramoa (Jean-Philippe Rameau), Fransoa Fetisa (François-Joseph Fétis) i Huga Rimana (Hugo Riemann). Dalji razvoj teorijske misli o tonalitetu kretao se u pravcu diferencijacije između tonaliteta u užem smislu i tonalnosti u širem smislu, povodom čega autor posebno apostrofira stavove Karla Dalhausia (Carl Dahlhaus), Hermana Danuzera (Hermann Danuser) i Brajana Hajera (Brian Hyer). Posebna pažnja je posvećena razmatranju tonaliteta u radovima teoretičara sa naših prostora (Marko Tajčević, Vlastimir Peričić, Mirjana Živković) i transparentnoj distinkciji tonaliteta i tonalnosti u radovima Dejana Despića. Nadalje se u knjizi prirodno nadovezuje sagledavanje tonalnosti i atonalnosti u teorijskim razmatranjima tokom XX veka koja su svrstana u *regulativno-analičke* i *spekulativno-regulativne* pristupe, a prema Dalhausovim paradigmatiskim oblastima muzičke teorije. U okviru prve se navode napisi Šenbergia (Arnold Schönberg) i Hindemita, uz kritički osvrt na tumačenja Šenbergovih ideja u delu Renea Lejbovicia (René Leibowitz). Pitanjima atonalnosti, politonalnosti, dvanaesttonske skale i lestvičnih konstrukcija bavili su se brojni teoretičari u drugoj polovini XX veka (Persiketi /Vincent Persichetti/, Ulehla /Ludmila Ulehla/, Lendvai /Erő Lendvai/, Stros /Joseph N. Straus/), delujući na srodnoj liniji koju je utemeljio Šenberg, a koja je bliska tradicionalnoj harmonskoj analizi. S druge strane, u spekulativno-regulativnim teorijama ili „posttonalnim teorijama“ (Fort /Allen Forte/, Stros, Zatkalik) fokus je na strukturi i dubinskom nivou muzičkog toka i u njima se ne uočava narativna funkcionalizacija harmonskog jezika.

Drugo poglavlje knjige Atila Saba, *Muzički prostor* (str. 55–73), polazi od teorija Dejvida Lidova (David Lidov) i Era Tarastija (Eero Tarrasti), prema kojima se tonalitet može tretirati kao muzički prostor. Na ovim postavkama Sabo uspostavlja

četiri nove spacijalne kategorije – tonalitet, tonikalnost, multitonikalnost i atonalnost – i obrazlaže njihov značenjski potencijal. Na osnovu tri ključna faktora – sistem odnosa, gravitacija i centar – koja, prema Despiću, definišu tonalitet, Sabo objašnjava postepene transformacije u okviru tonalnog prostora, uspostavljanje atonalnog prostora i formiranje kategorija unutar međuprostora, čime se na nov način osvetljava evolucija harmonskog jezika u XX veku. Tako se uspostavlja sistem potkategorija muzičkog prostora: dursko-molski i modifikovani tonalitet; tonikalnost u kojoj je centar ton ili konsonatno sazvučje i tonikalnost u kojoj je centar disonantno sazvučje; multitonikalnost sa globalnim centrom, bez globalnog centra i dvanaesttonska multitonikalnost; atonalnost bez sistema i sa sistemom. Posebno je zanimljivo autorovo ukazivanje na višeslojno-kombinovanu spacijalnost, kao efekat njihovog vertikalnog kombinovanja, i polispacijalnost. „S obzirom na to da ključni generator muzičke spacijalnosti predstavlja opozicija na relaciji tonalno – atonalno, odnose između svih muzičkih prostora moguće je posmatrati kroz relaciju afirmacija – negacija“ (str. 71). Ovako elaborirane teorijske postavke su, potom, potkrepljene odgovarajućim primerima iz kompozicija Šostakoviča, Hindemita i Bartoka u trećem poglavlju, *Analitička razmatranja spacijalnih kategorija* (str. 75–198). Završno potpoglavljje tretira slučajeve bispacijalnosti (formiranja dva muzička prostora u različitim fakturnim slojevima) i slučajeve graničnih zona između bliskih spacijalnosti koja otvaraju mogućnost dvostrukog tumačenja (analogno ambivalentnim situacijama u okviru tonaliteta).

Drugi deo knjige obrađuje narativnu funkcionalizaciju spacijalnih kategorija prezentovanih u prvom delu, pa četvrto poglavljje, *Posttonalni kontekst i narativnost* (str. 201–208) raspravlja o narativnom svojstvu muzike. Autor prezentuje teorijske postavke Osvalda Dikroa (Oswald Ducrot), Cvetana Todorova, Žan-Žak Natjea (Jean-Jacques Nattiez) i, naročito, Majkla Klejna (Michael L. Klein) koji mrežu narativnog diskursa u XX veku smešta u semiotički kvadrat (narativ, anti-narativ, neo-narativ i ne-narativ). U petom poglavlju, *Mogućnosti sagledavanja narativnog toka* (str. 209–216), Sabo se fokusira na one semiotičke modele koji tonalitet tretiraju kao muzički prostor – na Tarastijev generativni tok, koncept medijacije Dejvida Lidova, procese tenzije i distenzije Mišela Imbertija (Michael Imberty) i princip markiranosti Roberta Hatena (Robert Hatten). Nadalje će u šestom poglavlju, *Semiotički odnosi između novih spacijalnosti i njihove narativne implikacije* (str. 217–223) konsekvntno proisteći sagledavanje narativnih konfiguracije u posttonalnoj muzici putem spacijalnih transfera („modulacija“ u druge muzičke prostore), te procesa angažovanja i dezangažovanja (nivoa i stepena fluktuacija kroz četiri osnovne spacijalne kategorije).

Finalno, sedmo poglavljje knjige, *Analitička razmatranja narativnih formacija* (str. 225–285) je praktičan doprinos metodologiji analize muzike posttonalnog konteksta i, kako kaže dr Leon Stefaniya, jedan od recenzenata knjige, „virtuozno

čitanje“ kompozicija Šostakoviča, Hindemita i Bartoka. U poglavlju se primenjuju prethodno predložene metode: medijacija binarno suprotstavljenih značenja (treći stav *Simfonije br. 14* Šostakoviča, drugi stav *Sedmog gudačkog kvarteta* Hindemita i drugi stav *Muzike za žičane instrumente, čelestu i udaraljke* Bartoka), generisanje narativa kretanjem izotopije kroz različite muzičke prostore (treći stav *Sedmog gudačkog kvarteta* Hindemita i drugi stav *Šestog gudačkog kvarteta* istog kompozitora), odnos temporalnosti i spacijalnosti kroz procese angažovanja i dezangažovanja (treći stav *Petnaestog gudačkog kvarteta* Šostakoviča). Dodajmo još da je knjiga u celosti tehnički izvrsno opremljena preciznim, vizuelno upečatljivim i nadasve funkcionalnim šemama, grafikonima, tabelama i notnim primerima koji olakšavaju praćenje i razumevanje principa narativne logike u složenom posttonalnom kontekstu.

Atila Sabo u *Zaključku* (str. 287–290) ističe da je „usmeravanje naučno-teorijskog diskursa na jedan od dva suprotstavljena pola u muzici XX veka, tonalni ili atonalni, učinio muzički međuprostor slabo vidljivim. Takođe, takvim pristupom dva različita načina muzičkog mišljenja dodatno su teorijski, pa ponekad i ideološko-politički, udaljena, čime je isključena mogućnost da tonalnost i atonalnost deluju u okviru istog umetničkog jezika. Uvođenje fenomena polispacijalnosti, ne samo da ukazuje na srodnosti između različitih dela, već značajno aktuelizuje muzički međuprostor, pa se može konstatovati da polispacijalnost na neki način predstavlja svojevrstu paradigmu muzike XX veka“ (str. 288). Autor takođe ukazuje na mogućnosti primene predloženih metoda na analizu i tumačenje muzičke forme, na ispitivanje temporalnih tipova u okvirima predloženih spacijalnih kategorija, kao i na analizu postmodernističkih dela ili kompozicija ranijih epoha.

Knjiga dr Atila Saba predstavlja izuzetan doprinos razvoju muzičke teorije i gotovo je revolucionarna po svom naučnom dometu, čak i u inostranim okvirima, jer pruža potpuno novu perspektivu u razumevanju posttonalne muzike. Kako sam autor navodi u zaključku, „poimanje harmonsko-tonalnih tokova, usled napuštanja klasičnog dursko-molskog sistema, potrebno je premestiti u potpuno novu ravan“ (str. 290) i napustiti posmatranje isključivo akordsko-tonskih struktura i njihovih međusobnih odnosa. U toj novoj ravni neophodno je posmatrati tonalne procedure svrhovito, a to znači kroz semiotičko-narativnu funkciju harmonskog jezika i modalitete muzičke spacijalnosti.